

М. І. Філон, Н. М. Галунова

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**На шляху пізнання антропоцентричного буття мови:
українська соціопсихолінгвістика кінця ХХ – початку ХХІ століття**

Філон М. І., Галунова Н. М. На шляху пізнання антропоцентричного буття мови: українська соціопсихолінгвістика кінця ХХ – початку ХХІ століття. Стаття присвячена актуальній для сучасного мовознавства проблемі виникнення нової наукової дисципліни на межі вже існуючих — соціопсихолінгвістики. Аналіз існуючих в українському науковому дискурсі досліджень з психолінгвістики і соціолінгвістики показує спорідненість їхніх проблематики, об'єктів, предметів, звернення до одних і тих самих методів. У запропонованій статті окреслено проблеми, об'єкт, предмет, методи і перспективні напрямки дослідження соціопсихолінгвістики. Акцентовано важливість і евристичну значущість соціопсихолінгвістики для формування науково-пізнавального образу мови у її соціальному та антропоцентричному вимірах.

Ключові слова: *психолінгвістика, соціолінгвістика, соціопсихолінгвістика, проблеми, об'єкт, предмет, методи і напрямки дослідження.*

Філон Н. И., Галунова Н. Н. На пути познания антропоцентрического бытия языка: украинская социопсихолингвистика конца ХХ – начала ХХІ столетия. Статья посвящена актуальной для современного языкознания проблеме возникновения новой научной дисциплины на границе уже существующих — социопсихолингвистике. Анализ имеющихся в украинском научном дискурсе социолингвистических и психолингвистических исследований демонстрирует родственность их проблематики, объектов, предметов, обращение к одним и тем же методам. В предложенной статье определены проблемы, объект, пре-

дмет, методы и перспективные направления исследования социопсихолингвистики. Подчеркнута важность и эвристическая значимость социопсихолингвистики для формирования научно-познавательного образа языка в его социальном и антропоцентричном измерениях.

Ключевые слова: *психолингвистика, социолингвистика, социопсихолингвистика, проблемы, объект, предмет, методы и направления исследования.*

Filon M. I., Galunova N. M. At the Way of Cognition of Anthropocentric Existence of Language: Ukrainian Sociopsycholinguistics of the End of XX – the Beginning of XXI Century. The article is devoted to the actual for contemporary linguistics problem of origination of a new branch of science at the border of the already existing ones – to sociopsycholinguistics. The analysis of Ukrainian psycholinguistic and sociolinguistic researches demonstrates affinity of their problems, objects, subjects, and the usage of the same methods. The problems, the object, the subject, the methods and perspective research guidelines of sociopsycholinguistics are characterized in the article. Importance and heuristic significance of sociopsycholinguistics for formation of a scientific-research image of the language in its social and anthropocentric dimensions are emphasised.

Key words: *psycholinguistics, sociolinguistics, sociopsycholinguistics, problems, object, subject, methods of research, research guidelines.*

У 2006 році була створена Українська асоціація психолінгвістів, до складу якої ввійшли провідні вітчизняні вчені, зокрема Л. Калмикова, К. Крутій, Н. Гавриш, які займаються психолінгвістичними проблемами онтогенезу. Згідно з програмними завданнями асоціації, головні зусилля науковців спрямовані на висвітлення кількох базових питань, а саме: «а) співвідношення несвідомих і свідомих компонентів в мовленні дітей та в оволодінні ними рідною мовою; б) специфіки оволодіння дітьми дошкільного віку рідною мовою як на практичному (комунікативному), так і на практико-теоретичному (лінгвістичному), тобто мовленнєвого (аудіювання і говоріння) й лінгвістичного розвитку дитини; в) особливостей мовленнєвих операцій і мовленнєвих дій, їх становлення в дошкільному віці; генези мовленнєвої діяльності у дітей старшого

дошкільного віку; г) розвитку рефлексії над мовленням, зокрема спонтанної рефлексії, що виформовується з дошкільного віку; шляхів формування рефлексивних умінь у галузі мовлення; г) феномену “прозорості значення мовного знаку” і специфіки об'єктивації мови у дошкільників» [4]. Як бачимо у програмних завданнях Української асоціації психолінгвістів проакцентовано питання онтогенезу мовлення – лише однієї з галузей психолінгвістики, що досліджує виникнення та формування в дитини мовної здатності, особливості її мови та мовлення.

Регулярно виходить друком заснований у 2008 році збірник наукових праць «Психолінгвістика» видавництва Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди [8]. У збірнику друкуються

статті, «пов'язані з психологічними, антропологічними, мовознавчими, соціально-комунікаційними й психолінгводидактичними аспектами психолінгвістики, що споріднені спільним мовленнєво-мисленнєвим об'єктом дослідження галузями знань (спеціальностями): «Психологія», «Мовознавство», «Соціальні комунікації» [8]. Як видно, коло проблематики доволі широке. Наразі було видано 17 збірників [16]. Аналізуючи роботи, що розміщені у різних випусках, бачимо, що при пізнанні мови у її антропоцентричному вимірі дослідники мають враховувати цілий ряд біологічних, психологічних, соціальних, культурних чинників, що призводять до фактичного виходу за межі суто психолінгвістичної проблематики. Якщо перші збірки включали у себе два розділи: «психологія» і «філологія», то починаючи з третього випуску, що вийшов друком у 2009 році, статті були поділені на три рубрики: «психологія», «мовознавство» і «соціальні комунікації». Саме формулювання «соціальні комунікації» передбачає наявність соціального складника у дослідженні. Крім того, серед статей, розміщених в інших рубриках, знаходимо такі, що торкаються не лише психолінгвістичної, а й соціолінгвістичної тематики. У роботі О. Поди «Газети радянської України 20–40-х років XX століття: проблема гендерного маркування назв» йдеться про «гендерний дискурс радянської української преси 20–40-х років XX століття». Науковець звертає увагу на назви газет з гендерним маркером у певну суспільно-історичну епоху [7]. Стаття Т. Швець «Використання сучасних інформаційних технологій у процесі формування комунікативної компетенції студентів», розміщена у рубриці «Мовознавство», торкається як психолінгвістичних, так і соціолінгвістичних питань, вивчаючи «можливості використання сучасних інформаційних технологій у процесі формування комунікативної компетенції студентів факультетів та відділень іноземних мов вищих педагогічних навчальних закладів України, яка є базовою для майбутнього викладача іноземних мов» [13]. У деяких випадках назва акцентує превалювання соціо-, а не психолінгвістичного складника наукового дослідження: «Соціолінгвістичні фактори виникнення мовних варіантів в англійському діалогічному мовленні» [11]. У аналізованому виданні представлені також статті, що і назвою, і сутністю самого дослідження однозначно спрямовують читача у царину соціопсихолінгвістики. Серед таких можна назвати дослідження О. Гаврилашук «Гендерний критерій психосоціальних особливостей вибору номінації адресата мовлення», в якому зацентровано гендерно марковане вживання «номінацій адресата художньо інтерпретованого внутрішнього мовлення як наслідок соціалізації чоловіків та жінок» [3].

Аналогічна ситуація спостерігається і з соціолінгвістичними дослідженнями, які раз по раз торкаються питань психолінгвістики. Активну роботу із соціолінгвістичної проблематики здійснює відділ соціолінгвістики інституту української мови. Відділ працює в межах таких тем: соціолінгвістичні аспекти вивчення української мови; міжнародний досвід мовного планування й українська перспектива; українська мовна особистість: комунікативні, етноментальні, соціопсихологічні аспекти мовного існування; сучасний український ідіолект: соціокомунікативні аспекти репрезентації, мовний побут сучасного українського міста. [1]. У 2009 році відділ соціолінгвістики провів Міжнародну конференцію «Українська соціолінгвістика поч. XXI ст.: напрями, перспективи розвитку», за матеріалами якої було видано книгу «Соціолінгвістичні студії» [10]. Роботи авторів згруповано за сімома темами, однією з яких є «Соціопсихолінгвістика», в якій містяться роботи Н. Галунової, М. Бобро, О. Данилевської, О. Гавриліва [10:171–196].

І соціолінгвістичні, і психолінгвістичні дослідження акцентують якісь одні сторони існування мовної особистості. Проте об'єктивно мовна особистість існує як явище детерміноване взаємодією різного роду соціо- та психолінгвістичних чинників. Відтак виникає необхідність розгляду мови у її антропоцентричному соціопсихолінгвістичному вимірі.

На сьогодні вітчизняні дослідники вживають два терміни, що позначають науку, яка тільки-но починає формуватися – соціопсихолінгвістика і психосоціолінгвістика [5; 9], із частіше вживаним першим терміном. Антропоцентрична орієнтація соціопсихолінгвістики з її посиленою увагою до соціальних, вікових, культурних чинників формування мовної особистості виявляється у двох головних пошукових лініях – аналізі мови й мовної поведінки дітей та дорослих. Соціопсихолінгвістика як молода наукова дисципліна, що перебуває на стадії становлення, не має чітко окреслених меж, її визначення не є утрадиційним. Ця дисципліна виникла на межі мовознавства, психології та соціології і досліджує мову як суспільне явище. Наразі численні мовознавчі праці, які припустимо класифікувати як репрезентанти соціопсихолінгвістики, традиційно розглядають як належні до різних галузей мовознавства – соціо- або психолінгвістики.

Очевидна спорідненість соціо- і психолінгвістичної проблематики, об'єктів, предметів, звернень до одних і тих самих методів зумовило використання в українському науковому дискурсі термінозначення «соціопсихолінгвістичний». Українські вчені, не наголошуючи на виокремленні соціопсихолінгвістики як окремої галузі мовознавства, визнають наявність соціопсихолінгвістичних

аспектів мовної компетенції особистості [14]. Вони вивчають особливості соціопсихолінгвістичного експерименту [2], досліджують соціопсихолінгвістичні основи виховання мовної особистості [6], звертаються до соціопсихолінгвістичного аспекту основ роботи з текстом у сфері комунікативної діяльності державних службовців [12], аналізують соціопсихолінгвістичне підґрунтя викладання української фахової мови [15].

Кожна наукова дисципліна проходить певний шлях свого становлення: від початкового стану, на якому інтуїтивно описується об'єкт, предмет, мета, завдання наукової дисципліни, до завершального, що характеризується розвинутою та усталеною системою понятійно-термінологічного апарату та методологічними засадами аналізу. Зважаючи на сучасний стан соціопсихолінгвістики її основними проблемами можна назвати дослідження методології соціопсихолінгвістичних розвідок, соціопсихолінгвістичних аспектів мовленнєвої поведінки, моно- і полілінгвізму, мови і гендеру, методів збирання і аналізу соціопсихолінгвістичних даних, способів аналізу дитячого і дорослого мовлення, мовної свідомості, мовної картини світу, образу світу, внутрішнього лексику, міжкультурного спілкування, невербальних складників комунікації тощо. На нашу думку, об'єктом дисципліни виступає мова в аспекті її соціальної і психологічної диференціації. Предметом соціопсихолінгвістики є функціонування мови у її філо- і онтогенетичному аспектах.

Як будь-яка помежова дисципліна соціопсихолінгвістика використовує методи дослідження характерні іншим дисциплінам: асоціативний експеримент (вільний асоціативний

експеримент, спрямований асоціативний експеримент, ланцюжковий асоціативний експеримент), методику градуального шкалювання, метод семантичного диференціалу, методику доповнення, методику закінчування речення, методику встановлення граматичної правильності, опитувальник, методику непрямого дослідження семантики, метод прямого тлумачення слів, класифікацію, безпосереднє спостереження, анкетування, кореляційний, факторний аналіз тощо.

Очевидно, мову у її антропоцентричному вимірі з огляду на соціопсихолінгвістичний аспект необхідно досліджувати, звертаючись до різних пошукових стратегій, що по-перше, спрямовані на вивчення і конкретизацію понять про явища мовної системи, які були визначені поза звернення до людського чинника у мові; по-друге, на поглиблення розуміння мови не як ідеальної системи, а як реально існуючої і функціонуючої сутності; по-третє, на з'ясування механізмів і способів існування мови у їхній взаємодії, включаючи до предмету аналізу не лише мову як систему структурованого утворення, а й усю сукупність текстів, серед яких існує людина.

Перспективи дослідження пов'язані із виявленням сторін мовного буття людини, які зумовлюються включенням об'єкту дослідження у якісно нову науково-дослідницьку парадигму. У цій парадигмі соціальне є категорією, в якій соціальна особистість невіддільна від способу свого національного буття, від мови в її етнолінгвокультурному вияві. Таким чином, соціопсихолінгвістика постає як дисципліна, яка синтезує в собі проблеми мови в її природному існуванні в анторопосоціопсихолінгвістичних ментальних характеристиках.

Література

1. Інститут української мови. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www1.nas.gov.ua/institutes/iium/Structure/Departments/Department5/Pages/default.aspx> — Заголовок з екрана.
2. Антонюк О. В. Роль соціопсихолінгвістичного експерименту у виявленні складників лінгвоментальності (на матеріалі концепту вода) / О. В. Антонюк // Записки з загальної лінгвістики. — Одеса, 2002. — Вип.5 : Мова та національна свідомість. — С. 50—55.
3. Гаврилашук О. Д. Гендерний критерій психосоціальних особливостей вибору номінації адресата мовлення / Олеся Гаврилашук // Зб. наук. пр. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Психолінгвістика. — Переяслав-Хмельницький, 2011— Вип. 8. — С. 94—100.
4. Крутій К. Л. Українська асоціація психолінгвістів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrdeti.com/psych.php?lang=ru>. — Заголовок з екрана.
5. Мартинов А. Ю. Історична соціологія (циклічна парадигма) // А.Ю. Мартинов — К. : УІАД «Рада», 2004. — С. 105.
6. Паламар Л. М. Соціопсихолінгвістичні основи виховання мовної особистості / Л.М. Паламар // Українська мова в процесі національно-культурного відродження України : збірник наукових праць: Матеріали конференції — Київ : КДП, 1993. — С. 16—18.
7. Пода О. Газети радянської України 20–40-х років ХХ століття: проблема гендерного маркування назв [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://psychling.phdpu.edu.ua/images/arhive/1-2008/24.pdf> — Заголовок з екрана.
8. Психолінгвістика : наук.-теорет. зб. / Держ. вищ. навч. закл. «Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди». — Переяслав-Хмельниц., 2008 [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://psychling.phdpu.edu.ua/>. — Заголовок з екрана.
9. Словник новотворів української мови кінця ХХ століття. — Вип. 2. — Кривий Ріг : 2002.—180 с.
10. Соціолінгвістичні студії. / за заг. ред. Л. О. Ставицької. — К. Видавничий дім Д. Бурого: 2010.—288 с.

11. Танчинець М. І. Соціолінгвістичні фактори виникнення мовних варіантів в англійському діалогічному мовленні / Марія Танчинець // Зб. наук. пр. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Психолінгвістика. — Переяслав-Хмельницький, 2010 — Вип. 5. — С. 136—141.
12. Хаджирадева С. Основи роботи з текстом у сфері комунікативної діяльності державних службовців: соціопсихолінгвістичний аспект / С. Хаджирадева // Вісник НАДУ, 2003. — Вип.4. — С. 497—502.
13. Швець Т. А. «Використання сучасних інформаційних технологій у процесі формування комунікативної компетенції студентів» / Тетяна Швець // Зб. наук. пр. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Психолінгвістика. — Переяслав-Хмельницький, 2015. — Вип. 17. — С. 239—249.
14. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості: соціопсихолінгвістичний аспект : дис. ... д-ра філол. Наук : спец.10.02.02; 10.02.01. — К., 1994. — 360 с.
15. Яременко Л.М. Соціопсихолінгвістичний аспект у викладанні української фахової мови / Л. М. Яременко // зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф., 21-22 травня 2011 «Держава і право: проблеми становлення і стратегія розвитку». — Суми : Університетська освіта, 2011. — С. 527—529.
16. Psycholinguistics. Архів [Електронний ресурс] — Режим доступу : <http://psychling.phdpu.edu.ua/index.php/ru/arkhiv>. — Заголовок з екрана.